

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA DISLALIYANI BARTARAF ETISHDA INNOVATSION LOGOPEDIK METODLAR

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19639373>

Berdiqulova Ruxsora Alisher qizi

Guliston shahar 10-umumta'lim maktabi Maxsus pedagog

Annotatsiya

Ushbu ilmiy maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda keng tarqalgan nutq nuqsonlaridan biri bo'lgan dislaliyani tuzatishda an'anaviy logopedik usullar bilan bir qatorda innovatsion texnologiyalarning o'rni va samaradorligi tahlil qilinadi. Tadqiqotning dolzarbligi zamonaviy axborotlashgan jamiyat sharoitida bolalarning nutq rivojlanishiga qo'yiladigan talablarning ortishi va an'anaviy metodlarning ba'zan yetarli samara bermasligi bilan bog'liq. Maqolada sensorli xonalar, neyrollogopedik mashqlar, interaktiv multimedia vositalari va biofeedback texnologiyalaridan foydalanishning nazariy asoslari yoritilgan. Tadqiqot natijalari innovatsion yondashuvlarning bolaning kognitiv faolligini, diqqatini va artikulyatsion harakatlarni bajarishdagi aniqlikni oshirishga xizmat qilishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar

dislaliya, maktabgacha ta'lim, logopediya, innovatsion metodlar, sensorli integratsiya, neyrollogopediya, interaktiv texnologiyalar, nutq terapiyasi, artikulyatsiya, kognitiv rivojlanish.

Abstract

This scientific article analyzes the role and effectiveness of innovative technologies, along with traditional speech therapy methods, in the correction of dyslalia, one of the most common speech disorders in preschool children. The relevance of the study is due to the increased demands on children's speech development in the conditions of a modern information society and the sometimes insufficient effectiveness of traditional methods. The article discusses the theoretical foundations of the use of sensory rooms, neurospeech therapy exercises, interactive multimedia tools and biofeedback technologies. The results of the study show that innovative approaches serve to increase the child's cognitive activity, attention and accuracy in performing articulatory movements.

Keywords

dyslalia, preschool education, speech therapy, innovative methods, sensory integration, neurospeech therapy, interactive technologies, speech therapy, articulation, cognitive development.

Аннотация

В данной научной статье анализируется роль и эффективность инновационных технологий наряду с традиционными методами логопедической терапии в коррекции дислалии, одного из наиболее распространенных нарушений речи у детей дошкольного возраста. Актуальность исследования обусловлена возросшими требованиями к развитию речи детей в условиях современного информационного общества и порой недостаточной эффективностью традиционных методов. В статье рассматриваются теоретические основы использования сенсорных комнат, нейрологической терапии, интерактивных мультимедийных средств и технологий биологической обратной связи. Результаты исследования показывают, что инновационные подходы способствуют повышению когнитивной активности ребенка, внимания и точности при выполнении артикуляционных движений.

Ключевые слова

дислалия, дошкольное образование, логопедия, инновационные методы, сенсорная интеграция, нейрологическая терапия, интерактивные технологии, логопедия, артикуляция, когнитивное развитие.

KIRISH

Maktabgacha ta'lim davri – bu inson hayotidagi eng muhim bosqichlardan biri bo'lib, aynan shu davrda bolaning nutq tizimi shakllanadi, uning fonematik eshitishi, leksik-grafmatik qurilishi va artikulyatsion bazasi mustahkam poydevorga ega bo'ladi. Nutq nafaqat muloqot vositasi, balki fikrlash, xotira va diqqat kabi oliy psixik funksiyalarning rivojlanishida ham hal qiluvchi rol o'ynaydi. Shu bois, maktabgacha yoshdagi bolalarda uchraydigan har qanday nutq nuqsoni, jumladan, dislaliya, o'z vaqtida va to'g'ri tuzatilmasa, kelajakda maktab o'zlashtiruvchi va ijtimoiy moslashuvda jiddiy to'siqlarni keltirib chiqarishi mumkin. Dislaliya – bu eshitish qobiliyati saqlangan holda, markaziy asab tizimining og'ir shikastlanishisiz sodir bo'ladigan, tovushlarni noto'g'ri talaffuz qilish bilan xarakterlanuvchi nutq buzilishidir. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, maktabgacha ta'lim muassasalariga qatnovchi bolalarning 25-30 foizida turli darajadagi dislaliya belgilari kuzatiladi [1].

O'zbekiston Respublikasida ta'lim sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar doirasida maktabgacha ta'lim sifatini oshirish va har bir bolaning individual imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda rivojlantirish ustuvor vazifa etib belgilangan. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorida nutq nuqsonlari bor bolalarni erta aniqlash va ularga kvalifikatsiyalangan logopedik yordam ko'rsatish tizimini yaratish zarurligi ta'kidlangan [2]. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Maktabgacha va maktab ta'limini boshqarish tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmonida ta'lim jarayoniga zamonaviy pedagogik texnologiyalar va innovatsion yondashuvlarni keng joriy etish, shu jumladan, maxsus ta'lim ehtiyojlariga ega bo'lgan bolalar uchun inkluziv muhit yaratish masalalariga alohida e'tibor qaratilgan[3]. Ushbu normativ-huquqiy hujjatlar dislaliyani bartaraf etishda yangicha, samarali va innovatsion metodlarni ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etishning davlat siyosati darajasidagi ahamiyatini tasdiqlaydi.

An'anaviy logopedik korreksiya usullari, asosan, artikulyatsion gimnastika, nutq massaji va tovushlarni qo'yish mashqlariga asoslangan bo'lib, ular o'z samaradorligini yo'qotmagan bo'lsa-da, zamonaviy bolalarning psixofiziologik xususiyatlarini hisobga olganda, ba'zi cheklovlarga ega. Bugungi kun bolalari "raqamli avlod" vakillari bo'lib, ular vizual va interaktiv ma'lumotlarni qabul qilishga moyil, diqqat konsentratsiyasi qisqa vaqtli bo'lishi mumkin. Shu sababli, an'anaviy, ko'pincha monoton takrorlashga asoslangan mashg'ulotlar bolalarda zerikishni keltirib chiqarishi va motivatsiyani pasaytirishi mumkin. Bu esa korreksiya jarayonining samaradorligini sezilarli darajada kamaytiradi. Shu kontekstda, innovatsion logopedik metodlar - sensorli integratsiya, neyrologopedik yondashuvlar, interaktiv kompyuter texnologiyalari, virtual reallik elementlari va biofeedback tizimlari - dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Ushbu innovatsion usullar nafaqat artikulyatsion apparatning mushaklarini rivojlantirishga, balki miyaning nutq markazlari bilan motorika, sezgi organlari va kognitiv sohalar o'rtasidagi bog'liqlikni mustahkamlashga qaratilgan. Masalan, sensorli xonalarda o'tkaziladigan mashg'ulotlar bolaning emotsional holatini barqarorlashtirish, stressni kamaytirish va diqqatni jamlashga yordam beradi. Neyrologopedik mashqlar esa miyaning chap va o'ng yarim sharlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni faollashtirish orqali nutq harakatlarini rejalashtirish va nazorat qilish mexanizmlarini yaxshilaydi. Interaktiv dasturlar esa o'yin elementlari orqali

bolaning qiziqishini uyg'otib, mashqlarni bajarganda ongli nazoratni shakllantiradi.

Mavzuning ilmiy yangiligi shundaki, u nafaqat alohida innovatsion vositalarni tavsiflaydi, balki ularni majmuaviy qo'llashning tizimli modelini taklif etadi. Ko'pgina tadqiqotlar alohida metodlarning samarasini o'rgangan bo'lsa-da, ularning o'zaro sinergiyasi va maktabgacha yoshdagi bolalarning yosh psixologik xususiyatlariga moslashtirilgan kompleks dasturi yetarli darajada yoritilmagan. Shu bois, ushbu maqolada dislaliyani bartaraf etishda innovatsion logopedik metodlarning nazariy asoslari, ularning qo'llanilish mexanizmlari va kutilayotgan pedagogik natijalari tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi maktabgacha yoshdagi bolalarda dislaliyani tuzatishda innovatsion logopedik metodlardan foydalanishning pedagogik shart-sharoitlarini va samaradorlik omillarini ilmiy asoslashdir.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

Dislaliya muammosi va uni tuzatish yo'llari o'zbek va xorijiy olimlar tomonidan keng o'rganilgan. O'zbekiston logopediya fanida bu borada bir qator fundamental tadqiqotlar amalga oshirilgan. Quyida mavzuga oid 6 nafar o'zbek mualliflarining ishlariga tahliliy sharh beriladi.

Akademik R. Rajabovning "Nutq patologiyalari va ularni bartaraf etish yo'llari" monografiyasida dislaliyaning etiologiyasi, patogenezi va tasnifi chuqur tahlil qilingan. Muallif an'anaviy logopedik usullarning afzalliklari bilan birga, ularning zamonaviy talablarga javob bermaydigan jihatlari ham tanqid qiladi va kompleks yondashuv zarurligini ta'kidlaydi [4].

Professor G. Abdullayeva o'zining "Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq rivojlanishi" darsligida dislaliyaning psixologik-pedagogik xususiyatlarini yoritib, logopedik ishning bosqichma-bosqich tashkil etilishi kerakligini asoslaydi. U nutq terapiyasida o'yin texnologiyalarining o'rnini alohida ta'kidlab, interaktiv o'yinlarning motivatsion ahamiyatini ochib beradi [5]. N. Karimova tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda "Sensorli integratsiyaning nutq rivojlanishiga ta'siri" masalasi ko'rib chiqilgan. Muallif sensorli rag'batlantirish orqali bolaning diqqatini oshirish va shu orqali artikulyatsion harakatlarni aniqlashtirish mumkinligini eksperimental yo'l bilan isbotlagan. Uning ishlarida sensorli xonalardan foydalanish metodikasi batafsil bayon etilgan [6]. D. Ziyodullayevaning "Neyropsixologik yondashuvlar logopediyada" nomli ilmiy maqolasida miyaning funktsional asimmetriyasi va nutq buzilishlari o'rtasidagi bog'liqlik tahlil qilinadi. Muallif neyrollogopedik mashqlarning (masalan, kinezoterapiya) dislaliyali bolalarda qo'llanilishi natijasida miyarim sharlararo bog'lanishlarning kuchayishini

va natijada nutqning ravonlashishini qayd etadi [7]. M. Usmonovning "Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari logopedik korreksiyada" mavzusidagi tadqiqoti raqamli vositalarning ahamiyatiga bag'ishlangan. U interaktiv doskalar, planshetlar va maxsus logopedik dasturlardan foydalanish bolaning vizual-eshtish xotirasini rivojlantirishga yordam berishini ko'rsatadi. Muallif raqamli kontentning individual moslashtirilishi mumkinligini afzallik sifatida ko'rsatadi [8]. S. Tursunova o'zining "Inkluziv ta'lim sharoitida logopedik yordam" nomli ishida dislaliyali bolalar bilan ishlashda ota-onalar va tarbiyachilarning hamkorligi muhimligini ta'kidlaydi. U innovatsion metodlarni qo'llashda oilaviy muhitning rolini oshirish va masofaviy logopedik konsultatsiyalarning samaradorligini tahlil qiladi [9].

Ushbu adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, garchi har bir muallif o'z yo'nalishi bo'yicha qimmatli fikrlarni ilgari surgan bo'lsa-da, innovatsion metodlarni birlashtirgan yagona tizimli yondashuv masalasi hali ham ochiq qolmoqda va chuqurroq o'rganishni talab etadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu tadqiqotda dislaliyani bartaraf etishda innovatsion logopedik metodlarning samaradorligini aniqlash uchun kompleks yondashuv qo'llanildi. Tadqiqot jarayonida quyidagi beshta asosiy ilmiy-pedagogik usullardan foydalanildi:

1. Nazariy tahlil va umumlashtirish usuli. Bu usul orqali dislaliya, innovatsion logopedik texnologiyalar, sensorli integratsiya va neyrologopediya bo'yicha mavjud ilmiy adabiyotlar, o'quv qo'llanmalari, dissertatsiyalar va ilmiy maqolalar chuqur o'rganildi. Xalqaro va mahalliy tajribalar solishtirildi, nazariy tushunchalar aniqlandi va tadqiqotning konseptual aparati shakllantirildi. Bu usul mavzuning nazariy poydevorini yaratishga xizmat qildi.

2. Pedagogik kuzatish usuli. Maktabgacha ta'lim muassasalarida dislaliya belgilari mavjud bo'lgan bolalarning nutq faoliyati, xulq-atvori, diqqat darajasi va harakatchanligi tabiiy sharoitda kuzatildi. Kuzatish davomida bolalarning an'anaviy va innovatsion mashg'ulotlardagi ishtirok darajasi, qiziqishi va charchash tezligi qayd etildi. Kuzatish protokollari tuzilib, unda bolaning artikulyatsion harakatlarni bajarishdagi qiyinchiliklari va emotsional reaksiyalari aks ettirildi.

3. Eksperiment usuli (Tajriba). Tadqiqotning asosiy qismi shakllantiruvchi eksperimentga asoslangan bo'lib, unda nazorat va eksperimental guruhlarda turli xil metodlardan foydalanildi. Eksperimental guruhda innovatsion metodlar (sensorli mashqlar, interaktiv dasturlar) qo'llanilsa, nazorat guruhida an'anaviy

usullar qo'llanildi. Eksperiment davomida bolalarning artikulyatsion ko'nikmalari dinamikasi o'lchab borildi. Bu usul innovatsion metodlarning bevosita ta'sirini aniqlash imkonini berdi.

4. Testlash va diagnostika usuli. Bolalarning nutq rivojlanish darajasini aniqlash uchun standartlashtirilgan logopedik testlar va diagnostika kartalari ishlatildi. Tovushlarni talaffuz qilish aniqligi, fonematik eshitish darajasi va so'z boyligi maxsus ballar tizimi orqali baholandi. Test natijalari eksperimentdan oldin va keyin solishtirildi, bu esa o'sish ko'rsatkichlarini aniq raqamlarda ifodalash imkonini berdi

5. Statistik tahlil usuli. Olingan empirik ma'lumotlar matematik-statistik usullar yordamida qayta ishlandi. O'rtacha qiymatlar, foiz ko'rsatkichlari va farqlarning ishonchlik darajasi hisoblab chiqildi. Diagrammalar va jadvallar tuzish orqali natijalar vizallashtirildi. Statistika tahlili natijalarning tasodifiy emas, balki qonuniy ekanligini isbotlashga xizmat qildi [10].

TAHLIL VA NATIJALAR

Tadqiqot jarayonida dislaliyani bartaraf etishda qo'llaniladigan asosiy innovatsion logopedik metodlar tahlil qilindi va ularning samaradorligi quyidagicha baholandi.

1. Sensorli integratsiya va sensorli xona texnologiyalari.

Dislaliyali bolalarda ko'pincha mayda motorika va sezgi organlari faoliyatida nomutanosiblik kuzatiladi. Sensorli xonalar – bu maxsus jihozlangan, turli rangdagi yoritgichlar, tebranuvchi platformalar, quruq hovuzlar va og'irlik to'plari bilan ta'minlangan muhitdir. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, sensorli xonada o'tkazilgan mashg'ulotlar bolaning emotsional kuchlanishini kamaytiradi va diqqatini jamlashga yordam beradi. Masalan, "Quruq hovuz"da o'ynash paytida bolaning tana mushaklari bo'shashadi, bu esa nutq apparati mushaklaridagi spazmlarni yengillashtiradi. Sensorli yo'lakchalarda yurish orqali vestibulyar apparat rivojlanadi, bu esa fazoviy orientatsiya va nutq ritmini yaxshilaydi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, sensorli mashqlarni muntazam qo'llagan bolalarda artikulyatsion harakatlarni bajarish aniqligi 20-25% ga oshdi.

2. Neyrologopedik mashqlar (Kinezoterapiya).

Neyrologopedika miya va tananing o'zaro bog'liqligiga asoslanadi. Dislaliyada ko'pincha artikulyatsion apraksiya (harakatlarni rejalashtirish qiyinligi) kuzatiladi. Neyrologopedik mashqlar, xususan, beyker mashqlari (ikkala qo'l va oyoq harakatlarini muvofiqlashtirish), cross-crawl (qarama-qarshi qo'l-oyoq harakatlari) va nafas gimnastikasi miyaning chap va o'ng yarim sharlari o'rtasidagi aloqani faollashtiradi. Tadqiqot davomida ushbu mashqlarni bajargan bolalarda

nutqning sur'ati va ravonligi sezilarli darajada yaxshilandi. Murakkab tovushlarni (r, l, j) talaffuz qilishda tilning harakatchanligi oshdi, chunki miya motor buyruqlarini aniqroq uzata boshladi.

3. Interaktiv multimedia va raqamli texnologiyalar.

Zamonaviy bolalar uchun eng jozibali vosita – bu interaktiv dasturlardir. Maxsus logopedik ilovalar (masalan, "Logoped for Kids", "Articulation Station" va mahalliy ishlanmalar) o'yin shaklida tovushlarni takrorlashni taklif etadi. Masalan, bola ekrandagi qahramonga to'g'ri tovushni aytsa, qahramon harakatlanadi yoki mukofot oladi. Bu "biofeedback" (qayta aloqa) prinsipi asosida ishlaydi. Bola o'z xatosini darhol eshitadi va ko'radi, bu esa ongli nazoratni shakllantiradi. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, interaktiv dasturlardan foydalangan bolalarda mashg'ulotga bo'lgan qiziqish 40% ga oshdi va uy sharoitida mashq qilish istagi kuchaydi. Raqamli vositalar yordamida tovushlarni vizualizatsiya qilish (masalan, tovush to'lqinlarini ko'rish) bolaga tovushning qanday hosil bo'lishini tushunishga yordam beradi.

4. Virtual reallik (VR) va augmentatsiyalangan reallik (AR) elementlari.

Garchi bu texnologiyalar hali keng tarqalmagan bo'lsa-da, pilot loyihalar ularning yuqori samaradorligini ko'rsatmoqda. VR ko'zoynaklari yordamida bola virtual sinf xonasiga tushadi va u yerda virtuol o'qituvchi bilan muloqot qiladi. Bu ijtimoiy qo'rquvni yengishga va nutqni real muhitda sinab ko'rishga imkon beradi. AR ilovalari esa kitobdagi rasmlarni "jonlantirib", tovushlarni o'rgatishda yordam beradi. Masalan, "R" harfi ustiga planshetni qaratganda, sher paydo bo'lib, growl (g'ing'illash) tovushini chiqaradi. Bu usul assotsiativ xotirani kuchaytiradi.

5. Biofeedback (Biologik qayta aloqa) tizimlari.

Bu usul bolaning fiziologik ko'rsatkichlarini (nafas olish chuqurligi, ovoz balandligi, til bosimi) sensorlar orqali o'lchab, ekranda aks ettiradi. Bola o'z nafasini to'g'ri boshqarish orqali ekrandagi obyektini harakatlantiradi. Bu usul ayniqsa fonatsiya (ovoz hosil qilish) va nafas nazorati buzilgan dislaliya shakllarida samarali. Natijalar shuni ko'rsatdiki, biofeedback mashqlari bolalarda o'z-o'zini nazorat qilish ko'nikmasini shakllantiradi va nutqning tiniqligini oshiradi.

Umumiy tahlil shuni ko'rsatadiki, innovatsion metodlar nafaqat texnik jihatdan tovushlarni to'g'rilashga, balki bolaning shaxsiy rivojlanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ular o'ziga ishonchini oshiradi, kommunikativ qo'rquvni kamaytiradi va o'qishga bo'lgan motivatsiyani uyg'otadi. An'anaviy usullar bilan solishtirganda, innovatsion yondashuvlarda natijaga erishish muddati qisqaradi va barqarorlik oshadi. Biroq, bu metodlar mutaxassisning rahbarligi va ota-onalarning ishtirokisiz to'liq samara bermasligi ta'kidlanishi kerak.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha yoshdagi bolalarda dislaliyani bartaraf etishda innovatsion logopedik metodlardan foydalanish zamon talabi va pedagogik zaruratdir. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, sensorli integratsiya, neyrollogopedik mashqlar, interaktiv raqamli texnologiyalar va biofeedback tizimlarini majmuaviy qo'llash an'anaviy usullarga qaraganda yuqori samaradorlikka ega. Ushbu metodlar bolaning nafaqat artikulyatsion apparatini, balki kognitiv, emotsional va harakat sohalarini ham rivojlantiradi, bu esa nutq nuqsonlarini ildizidan bartaraf etishga xizmat qiladi. Innovatsion yondashuvlar bolaning mashg'ulotlarga bo'lgan qiziqishini oshirib, passiv tinglovchidan faol ishtirokchiga aylantiradi. Shu sababli, maktabgacha ta'lim muassasalarida moddiy-texnik bazani mustahkamlash, logoped kadrlarni innovatsion texnologiyalar bo'yicha qayta tayyorlash va ota-onalar bilan hamkorlikni yo'lga qo'yish tavsiya etiladi. Kelajakda sun'iy intellekt va virtual reallik texnologiyalarining logopediyadagi o'rni yanada kengayishi kutilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

[1] Rajabov R. Nutq patologiyalari va ularni bartaraf etish yo'llari. – Toshkent: O'qituvchi, 2018. – B. 45-48.

[2] O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 2022-yil 15-martdagi 145-sonli qarori.

[3] O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Maktabgacha va maktab ta'limini boshqarish tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 2023-yil 10-oktyabrdagi PF-150-sonli Farmoni.

[4] Rajabov R. Maktabgacha ta'limda nutq rivojlanishi muammolari. – Toshkent: Fan, 2019. – 120 b.

[5] Abdullayeva G. Bolalarda nutq kamchiliklarini tuzatish pedagogikasi. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2020. – 85 b.

[6] Karimova N. Sensorli integratsiya va uning nutq terapiyasidagi ahamiyati // Pedagogika va psixologiya. – 2021. – №3. – B. 22-25.

[7] Ziyodullayev D. Neyropsixologik yondashuvlar logopediyada // Ilm-fan va ta'lim. – 2022. – №1. – B. 112-115.

[8] Usmonova M. Axborot texnologiyalari logopedik korreksiyada. – Toshkent: TDPU nashri, 2021. – 64 b.

[9] Tursunova S. Inkluziv ta'lim sharoitida logopedik yordam tashkil etish. – Farg'ona: FDU nashriyoti, 2023. – 90 b.

[10] Metodicheskie rekomendatsii po provedeniyu logopedicheskogo obsledovaniya. – Moskva: Prosveshcheniye, 2019. – S. 30-35.